

HAGYOMÁNY, ÖRÖKSÉG ÉS POLITIKAI AKARAT

A magyar Országgyűlés 2012-ben törvényt⁴⁰ fogadott el, mely kimondja, hogy a nemzeti tudat erősítése érdekében a magyarság értékeit össze kell gyűjteni; az értékeket ápolni, védelmezni és támogatni kell, és átfogó értéktárban kell összesíteni őket. Az értékvédelem alapjául szolgáló dokumentációt pedig a szigorú nyilvántartás és kutathatóság szabályai szerint meg kell őrizni. A törvény és a törvény nyomán beindult mozgalom két központi kategóriája/fogalma tehát az *érték*, valamint az *(érték)tár*, ami arra enged következtetni, hogy – ha paradigmák szintén nem is, de fogalmi szinten mindenképpen – egy olyan fogalom- és szemléletváltás előtt állunk, melynek a helyi/népi hagyományokra és a néphagyomány használatára gyakorolt hatásainak mérlegelésére mindenképpen sort kell keríteni. Jelen fejezetben ennek a szemléletváltásnak és az örökséghasználatra gyakorolt hatásának elemzésére vállalkozok.

Az elmúlt néhány évben Erdélyben is megszorodtak a kulturális örökséggel kapcsolatos projektek, s ennek hatására egyre több kutató és egyre több diszciplína kezdett el az örökség (értsd: kulturális örökség) kérdésével elméleti/tudományos szinten (is) foglalkozni, ugyanakkor az örökség kérdése gyakran jelen van a médiában, a politikai diskurzusban, sőt a gazdasági/vidékfejlesztési stratégiákat kidolgozó közgazdászok és vidékfejlesztők is gyakran nyúlnak hozzá, mint a helyi fejlődés sarokpontjához.

A közelítések megszorodásának oka kettős. (1) Kelet-Európa posztiszocialista országaiban – így Romániában is – a diktatórikus rezsimek bukásával bekövetkezett változások a társadalom szintjén az elveszített múltat, a diktatúra éveit megelőző időszak társadalmi-kulturális gyakorlatait (re)aktualizálták. A 2000-es évek első felének felgyorsuló történelmi változásai azonban szükségessé tették ennek a felelevenített múltnak az újraértékelését, a múlttal és a múltból ránk maradt örökséggel való szembenézést (vö. Gagy 2004: 53). (2) Az előbbiek következményeként beindult, fellendült a turizmus, melynek hatására a lokális közösségek identitásstratégiáiban is felértékelődött az örökség szerepe/az örökséghez való viszonyulás: „a helyi közösség meg kell fogalmazza, fel kell mutassa, látvánnyá és narrációvá kell tegye (nem utolsósorban azért, hogy eladhassa) múltját, örökségét, önmagát. [...] Ha eddig nem is volt, ezután lennie kell saját múltnak, saját örökségnek.” (Gagy 2004: 50.)

A kulturális örökség ebben az értelemben alapvetően nem tudományos fogalom (vö. Sonkoly 2016: 18), hanem sokkal inkább a hagyomány, a múlt közvetítésének egy sajátos formájaként határozható meg, s mint ilyen korszakspecifikus és helyzetspecifikus megoldásként értelmezhető. A kulturális örökség egyszerre „ügy” és szakma, eszme és olyan

⁴⁰ Lásd a magyar nemzeti értékekről és hungarikumokról szóló 2012. évi XXX. törvényt, valamint ennek módosításait, a 2015. évi LXXX. törvényt, illetve a 324/2020. kormányrendeletet.

fogalom, mely több értelmezési tartományt fed. Egyrészt vonatkozik a kulturális javak és az általuk termelt jelentések egy bizonyos típusára, ezeknek a javaknak és jelentéseknek az előállítására, az előállítást és használatot felügyelő és szabályozó intézmények rendszerére, és végül e három komponens együttesére, kölcsönhatásukból létrejövő szerkezetre/intézményre is. Magába foglalja a művészeteket, a műemlékvédelem és a kultúra adminisztrációját, kezelését és terjesztését (Sonkoly 2016: 19). Ugyanakkor szoros kapcsolatban van a történelemmel és a néprajzzal, de az időszemlélet- és használat, valamint az identitástermelés bizonyos kortárs formáival is.

Örökség, etnicitás és territorialitás

Az örökség fogalmának mindennapi használata kapcsán azt tapasztalhatjuk, hogy az számos esetben a szakmai szempontokat nélkülöző, azokat gyakran figyelmen kívül hagyó politikai csatározások eszközévé válik, elég ezzel kapcsolatban csak a kürtőskalács,⁴¹ az erdélyi legényes körüli vitákra,⁴² vagy a csíksomlyói búcsúnak az UNESCO Szellemi Kulturális Örökség Nemzeti Jegyzékébe történő felterjesztésének és elbuk(tat)ásának esetére utalni (lásd Tánczos 2018). Ez utóbbi eset kapcsán a Romániai Magyar Demokrata Szövetség több nyilatkozatban is mulasztással vádolta meg a Kulturális és Nemzeti Identitás Minisztériumát.⁴³ Ez az eset is jól példázza egyrészt azt, hogy az örökség és az örökségesítés gyakorlata gyakran politikai konstrukciók/játszmák eszközévé válik, másrészt hogy az örökség olyan konstrukció, „melynek rendeltetése lényegében politikai koncepció eredménye” (Husz 2014: 65). Vagy – ahogyan az örökség és a román nemzeti identitás építésének összefüggéseit vizsgáló tanulmány szerzői írják – bár „a nemzeti identitás és az örökség közötti kapcsolat magától értetődően Európa szerte összetett és problematikus [...] pillanatnyilag sehol sem hangsúlyosabb ez, mint Közép- és Kelet-Európa számos államában, ahol a kommunizmus alatt elnyomott identitások kinyilvánítása zajlik, és amelyben ismét fortyog a nacionalizmus. Kelet-Európában a nemzeti örökség fontos szerepet játszik az új politikai és gazdasági szerveződésekben.” (Light–Dumbraveanu–Andone 2004: 161–162.)

⁴¹ A (székely) kürtőskalácsot magyar Földművelésügyi Minisztérium hagyományos magyar termékként, a román Mezőgazdasági Minisztérium pedig hagyományos román termékként tervezte regisztráltatni az Európai Unióban (forrás: <https://kronika.ro/erdelyi-hirek/indul-a-magyararoman-harc-a-kurtoskalacsert>). A magyar fél a terméket felvette a Hungarikumok Gyűjteményébe (2015).

⁴² A romániai férfitáncokat bemutató, a felterjesztéshez csatolt videón a kalotaszegi legényes felvételeit is megtalálhatók. Az ikonikus magyar férfitáncnak a román táncok közé való besorolása és a románként bemutatott zenéje az erdélyi magyar szakemberek nemtetszését váltotta ki. Forrás: http://www.mandiner.hu/cikk/20170704_kulturdiplomacia_botrany_leromanozzak_a_magyar_nepzenet_ (letöltés ideje: 2018. január 31.).

⁴³ Az RMDSZ közleményeihez lásd: <https://www1.agerpres.ro/magyar/2016/12/01/nem-lett-a-vil-g-r-ks-g-r-sze-a-cs-ksomly-i-b-cs--23-07-26>; https://www.agerpres.ro/magyar/2016/12/05/pv2016-a-kultur-lis-miniszter-lemond-s-t-illetve-lev-lt-s-t-k-veteli-kelemen-hunor-cs-ksomly-miatt-14-47-51?utm_source=mandiner&utm_medium=link&utm_campaign=mandiner_201612 (letöltés ideje: 2018. január 31.).

Úgy is lehetne fogalmazni, hogy Kelet-Európában az örökségesítés nemcsak a kulturális sokszínűség (felismerése és felmutatása területén, de különböző, a kulturális különbségek megőrzésén és védelmén túlmutató (akár területi) elkülönülési – elsősorban politikai és ideológiai, semmint társadalmi – kísérletek eszközeként is kisajátításra kerül.

Másképpen fogalmazva: 1. miközben az örökségesítés és a kulturális örökség megőrzése mint (kulturális és társadalmi) gyakorlat – a diskurzusok szintjén – egy nemzet, egy régió identitásának megőrzésében játszik fontos szerepet, valóján mindig egy igen szűk és jól behatárolható csoport érdekeit is szolgálja. Csoportérdekeket termel, működtet és tart fenn, illetve különböző csoportosulások tevékenységeit legitimálja. Az örökség és az örökségesítő gyakorlat tehát identitást termel és tesz hozzáférhetővé, de ezt az identitástermelő munkát ebben az esetben már nem egy lokális közösség végzi, hanem különböző állami intézmények és civil csoportosulások. 2. Míg az örökség megképzése és fogyaszthatóvá tétele egyik oldalon homogenizálja a társadalmat, a másik oldalon az egyes társadalmi csoportok és területek (régiók) elkülönülését is elősegíti, szolgálja, legitimálja. Szimbólumokat tár fel és termel a különállóság és ennek történeti gyökerének megmutatásához.

Az örökség konceptualizálásának ezek a fentebb jelzett gyakorlatai azonban a különböző médiumokban, a nyilvánosság különböző szintjein/színterein, a társadalom különböző rétegeiben nagyon eltérő formában jelennek meg és válnak hozzáférhetővé, és az árnyalati különbségek, a különböző szintek eltérő mentalitásai, örökséghasználati habitusai és gyakorlatai közötti különbségek, és az ezeket meghatározó/ezeket magyarázó tágan értelmezett kontextusok feltárása és értelmezése nem készült el.

Az már most érzékelhető, hogy az örökségesítési gyakorlatok intézményesülése során a hivatalos/országos szervezetek normatív előírásai és a civil/regionális/helyi gyakorlatok között több esetben mindenféle hasadások/elkülönülések figyelhetőek meg. Elég itt csak a magyar többségű, vagy jelentős magyar közösségeket is tömörítő régiók örökségesítő gyakorlatára gondolni, ezekben a régiókban ugyanis a román jogszabályok által előírt/szorgalmazott örökségesítési modellek mellett egy másik, Magyarországról – elsősorban a különböző kulturális együttműködések és finanszírozások mentén – importált gyakorlat is jelen van. Ezeknek a regionális elkülönüléseknek tehát részben történeti és etnikai, részben pedig ideológiai okai vannak.

Örökségesítés és regionális identitás

Az örökségdiskurzus egyik sajátossága, hogy bár helyi örökségről beszél, valójában nemzeti örökségre gondol, nemzeti keretbe ágyazva gondolkodik róla. Az állami felügyelet alatt álló különböző nemzeti örökséglisták is nemzeti örökségként mutatják fel a különböző helyi/regionális értékeket.⁴⁴ A helyi örökség létrehozásának, használatának és megjelenítésének jogi keretei kevésbé letisztultak.

⁴⁴ A Magyar Értéktár honlapon is elsősorban a hungarikumok és a nemzeti értékek jegyzéke szerepel.

Nézetünk szerint ez azért is problémát jelent, mert a történelmileg kialakult kistérség, régió (a maga területiségében) is örökség, ami megkonstruálható, és szimbólumok formájában megmutatható egész. Mivel a különböző szinteken működő (lásd lentebb) társadalmi szereplők nem ugyanazt értik örökség alatt, ahány kistérség, annyi kulturális örökség-elképzelés van érvényben. Ezek az örökség körül kialakuló helyi/regionális diskurzusok egyesítik magukban az adott szint belső hagyományát és a szintek közötti elengedhetetlen párbeszéd feszültségét (vö. Sonkoly 2005: 19).

Az örökségtermelés és örökségdiskurzus működtetése a lokalitáshoz való kötődés kifejeződésének egy sajátos módja. Ezért külön kutatás tárgya lehetne az, hogy 1. hogyan alakul az helyi örökség kérdése a politikai játszmák keresztműzében, 2. milyen szerepe van az örökségnek a nemzeti identitás és a nemzeti és/vagy etnikus tér megkonstruálásában (vagy sarkalatosabban megfogalmazva: az örökség szerepe az autonómia-törekvésekben), illetve 3. milyen eltérő örökségrepresentációk készültek/készülnek az egyes romániai régiókban?

„Az örökség – Sonkoly Gábor szerint – valójában nemcsak arra szolgál, hogy feltérképezze a bírt javakat, hanem arra is, hogy körülírja, meghatározza az örökhagyó/örökös önazonosságát, sokszor anélkül, hogy az ennek tudatában lenne.” (Sonkoly 2005: 20.) Ugyanakkor az örökség sok tekintetben az (ön)legitimizáció mellett a kisebbségi elkülönülés, mint rejtett ellenállás szimbolikus eszközeként is értelmezhető. Ezzel is magyarázható – írja a szerző –, hogy az örökség anélkül is megkonstruálható, hogy háttérben ott állna a közösségi emlékezet, sőt, esetenként az emlékezet és a hagyomány pótlására alkotják meg az örökséget. „Az örökség így a hivatalos történelemmel nem, vagy csak részben rendelkező közösségek (rurális, kisebbségi, nem a nyugati kultúrkörhöz tartozó stb.) számára is a múltban gyökerező identitás létrehozását, illetve legitimációját teszi lehetővé.” (Sonkoly 2005: 20.)

Az örökségesítés szintjei – az örökséggéjártás szerkezeti felépítése

A fentebb említett mechanizmusok megértéséhez elengedhetetlen az örökségalkotás és megőrzés működésének, és az ezt garantáló társadalmi gépezet leírása és elemzése. Ehhez szükség van a különböző szerkezetek és azok szintjeinek, az egyes szereplők/szereplőtípusoknak, illetve az általuk használt színtereknek, eszközöknek és gyakorlatoknak az azonosítására és vizsgálatára.

A következő szintekkel számolhatunk:

1. Az állam szintje. Ide sorolhatók a különböző kormánysszervek és a közvetlenül alájuk tartozó, országos felügyeleti joggal, tevékenységi körrel rendelkező intézmények: Institutul Național al Patrimoniului,⁴⁵ Ministerul Culturii și al Identității Naționale,⁴⁶

⁴⁵ Nemzeti Örökségvédelmi Intézet (<https://patrimoniul.gov.ro/>, <http://www.cimec.ro>)

⁴⁶ Kulturális és Nemzeti Identitás Minisztériuma (<http://www.cultura.ro>)

Comitetul Național Român ICOM⁴⁷), illetve ezek regionális kirendeltségei.⁴⁸ Ezek az intézmények az örökségesítés és az örökségvédelem keretprogramjainak és normatív szabályainak megfogalmazásában és koordinálásában játszanak szerepet. Bár ezen a szinten leginkább állami intézményeket találunk, civil szervezetek szintén megtalálhatóak (Asociația pentru Protecția Patrimoniului⁴⁹).

2. A regionális és/vagy megyei szint. Ide tartoznak a különböző megyei intézmények (múzeumok, kulturális és hagyományőrző központok), illetve civil szervezetek. Ezen a szinten érvényesülnek leginkább a helyspecifikus elképzelések, érdekek. Székelyföldön például ezen a szinten – ahogy azt már fentebb említettük – az állam által előírt/elvárt/elképelt örökségvédelmi és örökségesítési elképzelések és gyakorlatok mellett a magyarországi koncepciók/modellek is hatnak, melyek a helyi sajátosságokat egy nemzeti/nemzetiségi keretbe (is) behelyezik, és ezáltal egy sajátos megkülönböztetési gyakorlatot aktivizálnak. A székelyföldi örökség így egyszerre kettős kötődésű: egyrészt erősen kötődik egy territóriumhoz, s mint ilyen a román társadalmon belül ennek a területnek a különböző örökségleltárai a társadalom egészétől való elkülönülést fejezik ki, másrészt kötődik egy – az aktuális országhatárokon átívelő – nemzet elképelt közösségéhez, s mint ilyen az örökségleltárak és örökséghasználati gyakorlatok egyben a nemzethez való tartozás, a nemzet egyesítésének szimbolikus kifejeződései.

3. A helyi szint. A fentiek mellett ugyanakkor számolni kell egy hivatalos szint alatti szerkezettel is, mely a lelkes amatőrök és helyi értelmiségiek területeként értelmezhető, akik egyszerre kerülnek konfliktusba a regionális és az állami szintekkel és állnak be ezek szolgálatába. Ugyanakkor ezeknek a helyi specialistáknak van a legnagyobb helyismeretük és legitimitásuk a helyi közösségekben. Ezért mind a középszint, mind pedig az állami szint gyakran különböző technikákkal igyekszik becsatornázni, saját törekvései mögé felsorakoztatni a lokális közösségből érkező kezdeményezéseket és a helyi „szakértőket”. Emiatt ezek gyakran válnak ünnepek kiemelt és/vagy mellékszereplőivé, nyernek el kitüntetések.⁵⁰ Ezen a szinten elsősorban nem állami vagy helyi finanszírozású intézmények, hanem civil szervezetek és magánszemélyek találhatóak.

⁴⁷ ICOM Román Nemzeti Bizottság (<http://www.cnr-icom.ro>)

⁴⁸ A román terminológia szerint *instituții deconcentrate*.

⁴⁹ Az Örökség Védelméért Egyesület (<https://protectiapatrimoniului.wordpress.com>)

⁵⁰ Pl. A máréfalvi Kovács Piroska tanárnőnek az örökségvédelem területén végzett tevékenységéért Europa Nostra-díjat (2012), a vargyasi Máthé Ferenc (Ilonka) fafaragó népművésznek Erdővidék Kultúrájáért-díjat (2014), a választói Kallós Zoltánnak néprajzkutatói és népzene gyűjtői munkásságáért Europa Nostra-díjat és -közönségdíjat (2017), a csernátóni Haszmann Pál múzeumszervezőnek Háromszék Kultúrájáért-díjat (2018) adományoztak.

Szereplők: politikusok, civilek, tudósok és örökséggazdák

A múlt megkonstruálásának és a korszak képének kialakításának folyamatában egyre hangsúlyosabban jelen van „egy új szereplő, az *örökség-alkotó*, aki nemcsak a múlt közelebbi szeptét formázza kedvére, hanem a múlt egészére tart igényt, és ezzel kihívást intéz a történész, illetve a múlt addigi szakavatott tulajdonosai, a művészettörténész, a régész, a muzeológus, a könyvtáros és a levéltáros felé” (Sonkoly 2005: 16–17, kiemelés tőlem).

Már az előző alfejezet felsorolása is érzékelteti, hogy az örökséggel kapcsolatos gyakorlatok területén több szereplőtípussal számolhatunk: 1. az állami/hivatalos intézményekhez kötődő hivatalnokok és a kutatók. Előbbiek eszköztárában a jogalkotás, a joggyakorlás és az örökség leltárának elkészítése és felügyelete, utóbbiakéban az örökségképzés és az értelmezés fogalmi rendszerének, módszereinek kialakítása tartozik. Ők számítanak az örökségesítés technokratáinak. 2. A civil szervezetek/szerkezetek tagjai közül kikerülő, az örökség helyi/közösségi kultivációjának megszervezésében szerepet vállaló, „önkéntesek”, akik elsősorban különböző, az örökségesítést és az örökség társadalmását szolgáló mozgalmakat működtetnek, szolgálnak ki, de szakmai/tudományos célokat ugyanúgy követnek. Ők az igazi *örökségmunkások*, szerepük kulcsfontosságú az örökség működtetésében. 3. Az örökségre épülő gazdasági szerkezetek (vendéglátó egységek, utazási irodák, manufaktúrák stb.) vezetői közül kikerülő *örökségvállalkozók*, akik az örökség gazdasági/turisztikai hasznosításán dolgoznak. A rendszer részét képezik továbbá 4. a (helyi) lakosok, ők az örökség fenntartói és/vagy termelői, valamint 5. az idegenek/turisták, akik ezt az örökséget kikapcsolódás/élményszerzés céljából, és intézményes keretek között (azaz a turizmus keretében) és bizonyos anyagi ráfordítás kíséretében meglátogatják. Ezen szereplők mindenikénél más-más célok azonosíthatók, más-más eszközöket használnak és munkájuk más-más területeken és formában válik láthatóvá. A fent felsoroltak tevékenységének vágyainak és elképzeléseinek összehangolását és az örökség kezelését, hírnevének karbantartását pedig az *örökségmenedzserek* végzik.

Színterek és eszközök/gyakorlatok

Itt elsősorban három színterre gondolhatunk. Ezek a múzeum,⁵¹ az archívum,⁵² és a fesztivál. Az örökség-paradigma jelentős hatást gyakorolt a múzeum és az archívum megítélésére, és ez a bennük zajló jelentéstermelések demokratizálódást vonta maga után. Ma „minden archívum, minden örökség” – hangzik György Péter egyik tanulmányának már a címében is (György 2005: 4), ami egyértelműen jelzi, hogy a két fogalom szorosan összekapcsolódik a kortárs gondolkodásban és gyakorlatban. A múzeum és az archívum

⁵¹ A múzeumoknak az örökségesítési gyakorlatokban betöltött szerepéről lásd még: Vajda 2013a–b, 2013d–e, 2014b, 2016a–b és 2019.

⁵² Ehhez lásd: Jakab 2017, Vajda 2017

tehat olyan örökségalkotó vállalkozás (Gagyai 2008: 90), melyekben már nem a múlt őrzése, hanem a történelem örökségesítése folyik (Vajda 2017: 23). Ugyanakkor ezeken a szintereken nemcsak a múlt és az örökség őrzése, hanem annak domesztikációja is zajlik, nemcsak információkat tárolnak és továbbítanak, hanem azok interpretációja is itt zajlik. Ehhez hasonló a fesztivál is, mely szintén olyan szintér, ahol a helyi hagyományok „haszonelvű értelmezése”, a kulturális elemek kanonizációja és márkázása (vö. Pusztai 2007), végsősoron örökségesítése történik meg.⁵³

Ugyanakkor az örökségesítés, az örökség nyilvántartása, bemutatása és védelme során használt eszközök, gyakorlatok és eljárások közül még a leltárt és a listát emelnénk ki, mint olyanokat, amelyek az örökség monografikus feldolgozása vagy több szempont szerint egymás mellé rendezhető és visszakereshető adatbázisba rendezése helyett az örökségelemek egyszerű egymás mellé rendezésének, azaz az örökség listázásának technikájával élnek. Umberto Eco szerint ehhez az eljárásokhoz akkor folyamodunk, amikor képtelenek vagyunk másként meghatározni a dolgokat lényegük szerint (Eco 2011: 142). A lista az „itt van minden” és az „és így tovább” közötti ingadozást teszi láthatóvá. Olyan eszköz, melyhez akkor folyamodunk, „amikor az ábrázolni kívánt dolognak sem határa- it, sem számát nem ismerjük, s ha nem is végtelen nagynak, de legalábbis csillagászati műnek képzeljük”. A dolgoknak ez a fajta meghatározása a halmozásra épít. Ezt az ábrázolásmódot nevezi Umberto Eco listának, illetve egy másik helyen az elmondhatatlanság toposzának. A listát tehát valójában a megismerés (vagy inkább a meg nem ismerés) egy sajátos formájának tekinthetjük (Eco 2011: 144), amelyen keresztül „átdereng egy lehetséges rend és formába öltés vágya” (Eco 2011: 144).

Az örökséglistákat és értéktárakat – ahogy a múzeumokat, a könyvtárakat vagy az archívumokat is – a heterotópia sajátos formáinak tekinthetjük.

Külön kutatás tárgyát képezhetnék a bemutatott szinterek és eszközök/gyakorlatok közötti összefüggések elemzése. Ezek vizsgálata a következő kérdés mentén válik relevánssá: 1. milyen elérő gyakorlatok tapinthatók ki az egyes szinteken és szintereken? Ezek milyen tevékenységek révén, milyen hordozókon/médiumokban és milyen retorikai eszközök révén válnak láthatóvá? 2. a különböző szintek és szinterek esetében milyen kooperációk és milyen konfrontációk tapasztalhatók? Ezek milyen gazdasági, ideológiai, kulturális hátere és milyen (elképzelt) jövőbeli tétjei azonosíthatók?

Hungarikum, nemzeti érték, értéktárak

A kelet-európai örökségtermelés és -használat esetében egy kettősség figyelhető meg, mely abban áll, hogy míg a tudományos és a politikai diskurzus szintjén egyre több szó esik a helyi kezdeményezések fontosságáról, addig a gyakorlat inkább azt mutatja,

⁵³ A fesztiváloknak az örökségesítésben és az örökség kultivációjában betöltött szerepéről lásd még: Pusztai–Neill szerk. 2007.

hogy igazán csak a nemzeti szinten felügyelt és koordinált örökségesítési gyakorlatok életképesek, és igen korlátozott azoknak az eseteknek a száma, ahol egy-egy kisebb település, vagy régió örökségének (turisztikai) rehabilitációjára és értékesítésére kimondottan helyi kezdeményezés nyomán került sor. Arról nem is beszélve, hogy az örökségvédelemmel és az örökség használatával kapcsolatos jogszabályok leginkább központilag kidolgozott, nemzeti szinten érvényes, törvényerővel bíró normatív rendelkezések.

Az elmúlt évtizedben Magyarországon kibontakozott hungarikum mozgalom és a vele szoros összefüggésben álló értékőrző/értékgyűjtő mozgalom esetében szintén valami hasonlót tapasztalhatunk. Három vonatkozásban mindenképpen: 1. a nemzeti értékek feltárása és értéktárba gyűjtése felső, állami szintről jövő kezdeményezés nyomán indult el, 2. az értékfeltáró munka módszerét és lépéseit; az érték felterjesztéséhez használt adatlapot és a szükséges mellékleteket; az érték(tárak) típusait (hungarikum, kiemelt nemzeti érték, nemzeti, megyei, tájegységi, települési valamint ágazati érték) a nemzeti jogalkotás legfelső szintjén szabályozták, és 3 az értékek besorolását egy központi szerv, a Földművelésügyi Minisztérium keretében működő Hungarikum Bizottság felügyeli és koordinálja. Vagyis annak ellenére, hogy a törvény az alulról építkezés elvét hangsúlyozza, valójában az egész értékfeltáró munka végeredményeként létrejövő hungarikumok és a nemzeti értékek tára központi döntés(ek) függvényében alakul.

Az alulról építkezés elve elsősorban a megyei, tájegységi és helyi értékek feltárása és értéktárba való megjelenítése esetében érvényesül nagyobb mértékben. Ez nemcsak abban jut kifejeződésre, hogy helyi döntés eredménye az, hogy mi kerül be ezekbe az értéktárakba, hanem abban is, hogy ezek a tárok tartalom és megjelenítés szempontjából is igen sokfélék és változatosak. Képekkel és különböző kísérő dokumentumokkal ellátott részletes leírások éppúgy megtalálhatóak, mint egyszerű felsorolást tartalmazó listákat.

A számok fényében a magyar társadalom igen gyors ütemben elfogadta és interiorizálta ezt az új fogalmi rendszert és a mögötte álló ideológiát, hiszen alig pár év alatt Magyarország mind a 19 megyéjében létrejött értéktár bizottság⁵⁴ és működik – a megyei önkormányzat hivatalos honlapján vagy önállóan – megyei értéktár honlap, továbbá közel 550 településen működik helyi értéktár is. A közelmúltban pedig sorra alakultak meg a külhoni magyarság értéktárai és értéktár bizottságai.⁵⁵ Erdélyben a magyarországi Földművelésügyi Minisztérium megbízásából a Kriza János Néprajzi Társaság volt 2015-ben a külhoni (erdélyi) értékek gyűjtését, gondozását és az Erdélyi Értéktárat és az azt működtető értéktár-bizottság létrehozását célzó projekt lebonyolítója. A Társaság a projekt ideje alatt több, az örökség mibenlétével foglalkozó tudományos konferenciát, valamint az értékek gyűjtését népszerűsítő előadásokat és kiállításokat szerveztek, illetve módszertani segítségnyújtást biztosítanak azoknak a civil szervezeteknek, melyek

⁵⁴ Lásd: <http://www.hungarikum.hu/megyeibizottsagok>

⁵⁵ Lásd: <http://www.hungarikum.hu/kulhonibizottsag>

részt kívántak vállalni a helyi/megyei/erdélyi értékek összeírásában és megcélolták azoknak az Erdélyi Értéktárakba történő felterjesztését.⁵⁶

A projekt nyomán több településen beindult az értékgyűjtés, települési⁵⁷, tájegységi⁵⁸ és megyei⁵⁹ értéktárak jöttek létre, valamint megalakult az Erdélyi Magyar Értéktár Bizottság⁶⁰ és elkészült az Erdélyi Értékek Tára⁶¹ nevű online adatbázis, mely az értéktípusok mellett településszintű keresést is lehetővé tesz. Az adatbázisban 4 hungarikum⁶² és 171 külhoni/erdélyi érték található. Az Erdélyi Értéktár emellett saját Facebook-oldallal (@ErdelyiErtektar) is rendelkezik, melynek a tanulmány írásának időpontjában 1843 követője volt, az oldalra összesen 1770 kedvelés érkezett.

Ugyanakkor az értékekről a politikai beszédekben és a médiában is egyre gyakrabban esik szó.

Ennek fényében a hungarikumokról szóló törvényt és a magyar értéktáró mozgalmat egy olyan eljárásnéven tekinthetjük, mely azt a célt szolgálja, hogy a globális folyamatokhoz ezer szállal kötődő örökségdiskurzus túlszabályozott, számtalan jogi és technikai kifejezést felvonultató nyelvezetét átfordítsa a nagy tömegek nyelvére, azaz az európai normákhoz és a különböző nemzetközi egyezményekben megfogalmazott irányelvekhez igazodó örökségszabályozás üzenetét érthetővé, közérthetővé tegye. Az örökségipar sajátos diskurzusát leegyszerűsíti, közösségi és a közvélemény által megértett és elfogadott véleménnyé formálja.⁶³ Ugyanakkor, míg manapság az örökség (a helyi is) elsősorban *egyetemesként* értelmeződik (és az emberi alkotóképesség és kultúrateremtő erő előtt hódol), addig a hungarikum, vagy a kiemelkedő nemzeti érték – ahogy a neve is jelzi – elsősorban *nemzetiként*⁶⁴ jelenik meg.⁶⁵ A hungarikum törvény (és a hatására kibontakozó értéktáró/értékgyűjtő mozgalom szellemiségében a 20. század

⁵⁶ A projekt bemutatásához lásd Kedves 2015.

⁵⁷ Diószén, Kisiratos Szatmárnémeti

⁵⁸ Nyárad menti Értéktár, Székelyföldi Értéktár, Udvarhelyszéki Értéktár

⁵⁹ Bihar, Hargita, Kovászna, Maros, Szatmár és Szeben megyében.

⁶⁰ A bizottság alapszabályzata és a tagok névsora az alábbi linken érhető el: <http://www.kjnt.ro/ertektar/emeb> (letöltés ideje: 2022. május 4.).

⁶¹ Elérhetőség: <http://www.kjnt.ro/ertektar>

⁶² A csiksomlyói pünkösdi búcsú, A kürtöskalács, A vallásszabadság törvénye és Torockó épített öröksége.

⁶³ A törvény egyik alapüzenete (*Minden közösségnek vannak értékei*) is ezt teszi, hiszen ki ne értené egyet azzal, hogy az ő szűkebb környezetében is számtalan érték található.

⁶⁴ A törvényben foglalt meghatározás szerint: *hungarikum*: gyűjtőfogalom, amely egységes osztályozási, besorolási és nyilvántartási rendszerben olyan megkülönböztetésre, kiemelésre méltó értéket jelöl, amely a magyarságra jellemző tulajdonságával, egvediségével, különlegességével és minőségével a magyarság csúcsteljesítménye” illetve „*kiemelkedő nemzeti érték*: olyan nemzeti érték, amely nemzeti szempontból meghatározó jelentőségű, a magyarságra jellemző és közismert, jelentősen öregbíti hírnevünket, növelheti megbecsülésünket az Európai Unióban és szerte a világon, továbbá hozzájárul új nemzedékek nemzeti hovatartozásának, magyarságtudatának kialakításához, megerősítéséhez.” (2012/XXX. 1§ b és d pont).

⁶⁵ Természetesen nem szabad szó nélkül hagyni azt a tényt sem, hogy amikor Edouard Pommier 1790 őszén Franciaországban az örökség kifejezését megalkotta, elsősorban ő is a nemzeti örökség kifejezést használta gyűjtőfogalomként a klérustól lefoglalt javak összességére (Sonkoly–Erdősi 2004: 9). A 20. század közepén pedig a nemzetépítés folyamatába beállt hiányt töltötte ki, állította új pályára (Sonkoly–Erdősi 2004: 11).

közepén kibontakozó, akkor még nemzeti keretben működő örökségkoncepcióhoz csatlakozva, új szintre emelve annak nemzeti retorikáját.

Míg az örökség jogi fogalom (lásd fentebb), addig az érték olyan társadalomelméleti kategória, „amely kifejezi azt, hogy az adott társadalomban mit tartanak kívánatosnak és fontosnak, jónak vagy rossznak. Az értékek és azok sorrendje társadalmanként és korszakonként eltérő lehet” (Andorka 2003: 490). Hankiss Elemér emellett különbséget tesz objektív és szubjektív értékek között. Ebben a felosztásban objektív értéknek számít az, amire egy adott társadalomnak feltétlenül szüksége van ahhoz, hogy működhessen, szubjektívnek pedig az, amit működéséhez és fejlődéséhez szükségesnek érez (Hankiss E. 1977: 342–343). Az érték tehát kritérium, mely mozgatja a világot, szervezi és meghatározza mindennapi döntéseinket, tagolja és értelemmel ruházza fel múltunkat, jelenünket és jövőnket. Ugyanakkor az érték itt egyszerre számít esztétikai minőségnek és olyan tulajdonságnak, mely – ahogy az *Értelmező szótárban* is olvasható – valaminek „a társadalom és az egyén számára való fontosságát fejezi ki” (MÉSZ 1992: 333). A *nemzeti értékek* – és a hungarikumok – tehát azokat a magyarság számára fontos javak összességét jelentik, melyek a múltból hagyományozódtak ránk, de a jelenben hozott döntéseket és a jövőre vonatkozó elképzeléseket egyaránt meghatározzák.

A hungarikum mozgalom kiépítésének történetét, az a törvényt és az eddigi eredményeket bemutató kötetnek (Horváth szerk. 2014) a mozgalom jelmondataként is használt címe (*Minden közösségnek vannak értékei*) az én olvasatomban egyszerre utal arra, hogy érték nélkül nincs közösség, ezért az értékek őrzése minden közösségnek feladata, és arra, hogy az előző kor(szak)okból és generációktól ránk maradt hagyományok nemcsak örökséget képeznek, hanem szimbolikus és gazdasági síkon egyaránt értékkel bírnak. A mozgalom tehát kettős célt követ: ráirányítani a közösségek figyelmét a helyi hagyományokra/értékekre, ugyanakkor visszahelyezni a hagyomány őrzésének, ápolásának feladatát a helyi közösségek szintjére. A törvény a magyar társadalomban lezajló akkulturációs folyamatokra adott válaszként fogható fel, mely a hagyomány rekontextualizálására és revitalizációjára tesz kísérletet.

A hungarikum mozgalom esetében központi helyet foglal el a feltárt értékek interneten is elérhető adatbázisba (Magyar Értéktár – Hungarikumok Gyűjteménye) rendszerezése, mely egyszerre szolgálja a tárolást, a megjelenítést és a továbbítást.⁶⁶ Az értéktár – Jacques Derrida szavaival élve – az ismételhetőség, rögzíthetőség, valamint az eredetre való emlékezés záloga; másfelől az értéktárhoz a törvénykezés felügyeleti toposzakként

⁶⁶ „A jelenkor médiaarchívumai – írja Miklósvölgyi Zsolt – nem is annyira tárolnak, mint inkább információkat továbbítanak. A digitális kultúra korában az archívumot entrópiusan kell elgondolnunk: egy olyan átláthatatlan, nyílt hálózatú, folyamatközpontú rendszer részeként, melyben a rendezetlenség legmagasabb fokát kell megengednünk. Így a korábbi archívum-fogalom bürokratikus archaizmusát felszabadítva, különböző nyílt hálózatú architektúrák szabad burjánzását tehetjük lehetővé. Ezért kérdésessé válik, hogy magát a tároló médiumot, vagy pedig a benne rejlő adatok összességét nevezzük-e archívumnak.” (Miklósvölgyi 2008.)

az összegyűjtés, osztályozás, szabályozás elvei is kapcsolódnak. Az archiválás technikájára tehát hatalmi-, intézményi eszközként kell tekinteni (Derrida 2008).

A hungarikum mozgalom kibontakozásával létrejött értéktár típusok egyszerre két irányba is hatást fejtenek ki. A nemzeti és a nemzetrészt értéktárak a helyi hagyományból nemzetit csinálnak, a hagyományokat távol viszik az őket kitermelő és használó közösségtől, míg a települési és megyei értéktárak esetében egy ezzel ellentétes folyamatnak lehetünk tanúi, ahol a hagyomány lokalizálására, egy közösséghez való kapcsolására történik kísérlet. Ugyanakkor a törvényhozás eszközeivel, valamint különböző szinteken működő ellenőrző bizottságok révén a mozgalom elindítói megpróbálnak visszavenni az internet adta szabadság és ellenőrizhetetlenség erejéből.

Hogy ennek milyen hatása lesz a helyi hagyományokra nézve még nehéz lenne megmondani, az viszont már most is látható, hogy ebben az esetben is a hagyományok felügyelete egy helyi specialista kezébe kerül (lásd Keszeg szerk. 2005), de itt elsősorban az internet használatára és számítástechnikai ismeretekre vonatkozó tudással rendelkező, valamint a törvények értelmezésében is jártas specialistákról van szó.